

УДК 347.174:314.125 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/tnv-pub.2025.2.1>

СЕРЕДНІЙ КЛАС ЯК ФОРСЕР ПОВОЄННОГО СТАЛОГО СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Арабчук Я. І. – кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри публічного управління та адміністрування Івано-Франківського
національного технічного університету нафти і газу
ORCID: 0000-0002-1338-9655

Башинський І. А. – кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри публічного управління
та адміністрування Херсонського державного аграрно-економічного університету
ORCID: 0009-0001-4578-5062

Лопушинський І. П. – доктор наук з державного управління, професор,
заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри публічного управління
та адміністрування Івано-Франківського національного технічного
університету нафти і газу
ORCID: 0000-0002-7460-7476

У статті на основі сучасних наукових досліджень та світової практики розглядається проблематика становлення та розвитку в світі та Україні середнього класу і його вплив на повоєнний сталий соціальний розвиток; з'ясовано, що впродовж останніх років вітчизняними науковцями було здійснено низку досліджень, присвячених стратифікації українського суспільства, місцю та ролі в ньому середнього класу; показано, що історичний контекст формування середнього класу в постсоціалістичних країнах характеризувався відсутністю аналогічних до західних політичних рішень; зазначається, що лише впродовж останніх десятиліть простежується тенденція підвищення інтересу до середнього класу країн, що розвиваються, розширюється предметне поле досліджень середнього класу в контексті економічної нерівності; описано роль сучасних соціальних держав у формуванні середнього класу, зменшенні економічної нерівності та пом'якшенні наслідків економічних криз; визначено, на якій стадії в умовах сьогодення знаходиться процес формування середнього класу в Україні, якими є його характерні ознаки і яким буде його можливий вплив на дальший повоєнний розвиток країни; з'ясовано, що обов'язковими ознаками середнього класу громадяни України вважають наявність: стабільного доходу, який забезпечує високий рівень життя, комфортного житла, роботи, що відповідає кваліфікації та належним чином оплачується, предметів тривалого вжитку, високого рівня освіти, наявність страхових полісів тощо; доведено, що кращий світовий досвід становлення та розвитку середнього класу має практичну цінність для формування українського середнього класу, попри те, що проблема його формування в нашій державі значно поглиблюється під дією чинника російсько-української війни.

Ключові слова: Українська держава, розвиток суспільства, громадянське суспільство, повоєнний розвиток, стратифікація українського суспільства, криза ідентичності, соціальний розвиток, стабілізатор суспільства, форсер повоєнного соціального розвитку суспільства, середній клас, функції середнього класу, людський капітал.

Arabchuk Ya. I., Bashynskiy I. A., Lopushynskiy I. P. The middle class as a post-war forcer of sustainable social development of Ukraine

The article, based on modern scientific research and world practice, examines the problems of the formation and development of the middle class in the world and Ukraine and its impact on the post-war sustainable social development; it was found that in recent years, domestic scientists have carried out a number of studies devoted to the stratification of Ukrainian society, the place and role of the middle class in it; it is shown that the historical context of the formation of the middle class in post-socialist countries was characterized by the absence of political decisions

analogous to Western ones; it is noted that only in the last decades there is a trend of increasing interest in the middle class of developing countries, the subject field of middle class research in the context of economic inequality is expanding; the role of modern welfare states in the formation of the middle class, the reduction of economic inequality and the mitigation of the consequences of economic crises is described; it is determined at what stage the process of formation of the middle class in Ukraine is in today's conditions, what are its characteristic features and what will be its possible influence on the further post-war development of the country; it was found out that citizens of Ukraine consider the presence of: a stable income that ensures a high standard of living, comfortable housing, a job that meets qualifications and is properly paid, durable goods, a high level of education, insurance policies, etc., to be mandatory features of the middle class; it has been proven that the best world experience in the formation and development of the middle class has practical value for the formation of the Ukrainian middle class, despite the fact that the problem of its formation in our country is significantly deepening under the influence of the factor of the Russian-Ukrainian war.

Key words: *Ukrainian state, development of society, civil society, post-war development, stratification of Ukrainian society, identity crisis, social development, stabilizer of society, forcer of post-war social development of society, middle class, functions of the middle class, human capital.*

Постановка проблеми. Перехід до нового економіко-політичного устрою країни, що супроводжується проведенням масштабних реформ у всіх сферах її життєдіяльності, потребує адекватного розуміння сучасного стану, соціальної структури українського суспільства і спрямованості її можливих змін. Упродовж останніх років вітчизняними науковцями було здійснено низку досліджень, присвячених стратифікації українського суспільства, місцю та ролі середнього класу в ньому, оскільки саме середній клас є соціальною базою та головною рушійною силою реформ, забезпечує технологічний та соціально-економічний прогрес, сприяє відтворенню кваліфікованою робочою силою, створює та поширює зразки соціокультурних і соціально-економічних норм [13].

Проблеми середнього класу активно дискутуються в Україні з початку 2000-х років. Проголошується політика становлення середнього класу, що розглядається як «основа соціальної стабільності» та «головний складник громадянського суспільства». Стверджується, що «розвиток демократії, становлення громадянського суспільства – це ідентичні процеси». З такими визначеннями можна погодитись, особливо в контексті дискусій навколо питання, чи існує середній клас як явище соціальної реальності, чи це лише певна ідеологема, соціальний міф. Навіть якщо середній клас є міфом, то це – позитивний соціальний міф, особливо потрібний суспільству, що переживає кризу ідентичності. Логіка процесів реформування, що відбуваються в умовах сьогодення, зумовлює значущість ролі середнього класу в українському суспільстві [13]. У цьому контексті становлення, консолідація, невідкладна потреба пошуку виходу з кризи ідентичності можна вважати метою реформування. З огляду на це, надзвичайно важливо визначити, на якій стадії в умовах сьогодення знаходиться процес формування середнього класу в Україні, якими є його характерні ознаки і яким буде його можливий вплив на дальший розвиток країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом до висвітлення проблеми середнього складу серед вітчизняних науковців зверталися Андронік О. Л. (розглядає середній клас у системі соціально-економічного розвитку) [1], Воднік В. Д. (аналізує середній клас як суб'єкт соціально-політичних процесів в умовах побудови громадянського суспільства в Україні) [2], Гальків Л. І., Гринкевич С. С., Крамченко Р. А. (досліджують взаємозалежність розвитку середнього класу і людського капіталу) [3], Єлісеєва Л. В. (описує середній клас у системі відтворення соціального капіталу) [4], Клименко В. В.,

Лозова Г. М. (вивчають досвід становлення середнього класу в США в контексті українських реалій) [5], Ковтун Н. М., Венцель Н. В. (розглядають новий середній клас як чинник нівеляції соціальної невизначеності в умовах модернізаційних викликів Industry 4.0) [6], Курбет О. П. (описує теоретичні підходи до визначення середнього класу та зарубіжний досвід його формування) [7], Мельниченко О. А. (вивчає середній клас, його ознаки, функції, напрями та засоби його державного регулювання та розвитку) [8], Міщенко М. Д. (описує середній клас як об'єктивовану ідеологему) [9], Мороз Н. (досліджує середній клас як потрібну умову розвитку громадянського суспільства в Україні) [10], Сало Я. В. (розглядає середній клас як інструмент соціально-економічного розвитку країни) [12], Солодзько Ю. В. (вивчає український середній клас у контексті замкненого кола соціальної нерівності і корупції) [14], Сухачов С., Лужанська Т. (аналізують середній клас як гаранта політичної стабільності сучасного українського суспільства) [15], Чалюк Ю. О. (розглядає середній клас у глобальному вимірі) [16], Черенько Л. М. (описує тенденції та перспективи розвитку українського середнього класу в третьому тисячолітті) [17] та ін. Водночас, ці публікації переважно більшістю написано вченими-економістами, за незначним винятком [8], що й спонукало нас до вивчення проблематики середнього класу в Україні з позицій науки державного управління.

Мета статті. Саме тому метою нашої статті й стало висвітлення становлення та перспектив розвитку середнього класу в Україні як форсера сталого соціального розвитку нашої держави.

Виклад основного матеріалу. Термін «середній клас» використовується досить широко, хоча точного його визначення та належного теоретичного обґрунтування й досі не існує. Словосполучення «середній клас» чи не вперше було зафіксовано 1766 року в «Оксфордському словнику англійської мови». У сучасному розумінні цей термін утвердився в Англії десь в середині XIX століття.

Середній клас, як стверджує абсолютна більшість науковців, є основоположною соціальною структурою в частині активізації рушійних сил, зацікавлених у створенні ринкової економіки, що передбачає наявність у ній соціальної групи, здатної здійснювати самостійну, відповідальну та активну діяльність. Ця група спроможна реально підтримувати соціально пасивне населення, сплачуючи податки, створювати громадські структури, що протистоять нелегітимному втручанням держави в економіку і сприяють прозорості діяльності держави як у частині забезпечення ефективності державних витрат, так і недопущення незаконного отримання пільг, гарантій, державних замовлень корпоративними та олігархічними структурами. Середній клас розглядається як особливий панівний елемент прогресивної соціальної структури, що формує ту верству населення, яка обслуговує власне життя, виходячи з пріоритету права приватної власності, а також продуктивної, творчої, інтелектуальної праці [13].

Формування середнього класу зумовлюється стабільними процесами, пов'язаними з економічним зростанням, сприянням розвитку малого та середнього бізнесу, підвищенням рівня та якості життя населення, зменшенням розриву між доходами та багатством високозабезпеченого та малозабезпеченого населення, тобто поляризації суспільства. Вагомим чинником постає і відповідний освітній та кваліфікаційний рівень населення загалом та середньої верстви зокрема. З економічного погляду середній клас – це основний податковий платник, внутрішній інвестор, який визначає параметри внутрішнього ринку, включаючи виробництво [13].

У Європі середній клас почав формуватися ще в Середньовіччі. Тоді певний прошарок населення, наприклад у Німеччині, називали бюргерами. Вони були, ані кріпаками, ані належали до панівних класів. Тобто звичайні громадяни, які мали обов'язок захищати свої міста в разі нападу ворога. Можна сказати, що бюргери першими сформували те, що зараз називається середнім класом. Цей прошарок населення допоміг стимулювати економічне зростання та стабілізувати демократію, оскільки ці верстви населення завжди прагнули захистити своє становище в суспільстві.

У той самий час «новий» клас розвивався й у Франції, після революції 27 липня 1830 року. Саме тоді утворилася чітка відмінність між буржуазією та «середніми» чи «новими» соціальними верствами. Буржуазією зазвичай були великі власники капіталу: банкіри та промисловці, нова верхівка соціальної піраміди, тобто вищий клас. Середній клас був чимось іншим.

В умовах сьогодення критерії приналежності до середнього класу відрізняються в різних куточках світу. На території США, наприклад, вважають, що представники середнього класу можуть собі дозволити додаткові блага, окрім продуктів харчування, одягу чи оренди житла. Їм має вистачати на купівлю автомобіля, побутової техніки і навіть нерухомості. У Європі існує схожий підхід до визначення представників середнього класу. Бідними називають людей, які не здатні купити базову побутову техніку, відпочивати мінімум тиждень на рік в інших містах/країнах, сформувати фінансову «подушку» тощо.

У світі близько 3,7 мільярда людей належать до середнього класу, що становить 48% населення. Ще 2,5% – багаті, решта – бідні або такі, що заробляють достатньо, але не вважаються середнім класом. Ознакою економічно розвинутого суспільства є наявність 50–60% середнього класу.

Так, наприклад, американці вважаються середнім класом, якщо вони заробляють від двох третин до подвійного середнього доходу домогосподарств (у середньому три особи) по країні. Згідно з визначенням ОЕСР (Організація економічного співробітництва та розвитку – *авт.*), до середнього класу належать домогосподарства з доходом від 75 до 200% від медіанного національного доходу. Наявний дохід домогосподарства – це те, що домогосподарства можуть витратити та зберегти після сплати податків. 2022 року середній дохід домогосподарств у США становив 74755 дол., тобто до середнього класу належали члени домогосподарств із річним доходом від 49837 до 149510 дол.

Польський економічний інститут визначає середній клас на основі індикатора EHDI (еквівалований дохід домогосподарства), що обчислюється діленням доходу в домогосподарстві на кількість людей. 2019 року цей інститут для розрахунку запропонував брати медіанну зарплату. Тогочасні дослідження показали, що розмір доходу середнього класу знаходиться в діапазоні від 67% до 200% середнього заробітку на одну особу в домогосподарстві. За даними GUS, у липні 2024 року медіанна зарплата у Польщі склала 6641 злотих. Тобто до середнього класу належать ті родини, у яких дохід на одного члена домогосподарства становить від 4449 до 13282 злотих (PIE) або від 4980 до 13282 злотих (OECD). Згідно із розміром доходу, до середнього класу в Польщі належить 54% населення. Однак результати опитування CBOS показують, що до середнього класу себе зараховують 77% поляків.

Як відомо, мінімальна заробітна плата в Україні 2025 року залишилася на рівні 8 000 гривень на місяць, що еквівалентно погодинній ставці 48 гривень. Цей розмір зарплати, що становить близько 30–35% від середньої зарплати в країні, було

встановлено Законом України «Про Державний бюджет України на 2025 рік». Варто зауважити, що збереження цього рівня мінімальної заробітної плати за Бюджетною декларацією на 2025-2027 роки планується до 2027 року. Звісно, що не можна порівнювати доходи в доларах в США та в Україні, оскільки в наших країнах різна цінова політики, різна вартість нерухомості, транспортних засобів, різна плата за комунальні послуги тощо.

В умовах сьогодення спостерігаємо вагомих вплив сильних соціальних держав і Європейського Союзу на формування середнього класу та зменшення економічної нерівності, а також їх спроможність пом'якшувати наслідки економічних криз шляхом адекватних регулювальних дій, зокрема запровадження програм щодо збереження робочих місць і збільшення соціальних виплат.

Цей досвід є корисним для України, оскільки в умовах повномасштабної російсько-української війни, що триває вже понад три роки, проблема формування середнього класу лише поглиблюється з огляду на фізичні втрати людського потенціалу, відплив молоді за кордон, зростання кількості осіб з інвалідністю, старіння населення. Перебування в статусі країни-кандидата на вступ до ЄС та можливість входження до європейського інституційного простору мають перспективи реалізації заходів, що забезпечать міцний фундамент для формування українського середнього класу [7].

Водночас, поняття «середній клас» у нашій державі ще досить «розмите», оскільки немає чітких критеріїв приналежності до нього. Зазвичай так називають людей, яких важко віднести до категорії багатих, але й бідними їх не назвеш. Інститут демографії відносить до цього прошарку населення громадян, середній місячний дохід яких переважає п'ять прожиткових мінімумів (2025 року це 15140 грн, або 360 дол. США) [18]. Зазначимо, що відповідно до стандарту Світового банку, щоб уважатися середнім класом, пересічний громадянин повинен витратити на себе не менше 10 доларів на день. Проте кожна країна визначає свої норми, а багато країн не визначають й узагалі, наприклад Україна, хоча за формальними ознаками Світового банку Україна вкладається в ці нормативи. Водночас, усі ми свідомі того, що з чистого доходу від 15140 грн (приблизно 11500 грн на місяць) пересічний українець не може придбати собі ні автомобіль, ні нерухомість, ні забезпечити належний відпочинок, принаймні один раз на рік тощо. Україні потрібна не просто чергова реформа управління, а пошук якісно нової системи публічного управління, реалізація якої забезпечить набуття нею конкурентних переваг. Лише кардинальні революційні зміни суспільних відносин та в політичній системі й публічному управлінні, забезпечать Україні успішний поступ у майбутнє.

За даними ООН, що спирається на норму Світового банку, в Україні в передвоєнному 2013 році 66 % населення належало до середнього класу, відтак ця частка почала скорочуватися через початок російського вторгнення на суверенну територію України, що спричинило втрату частини територій, де проживало і працювало більш-менш забезпечене населення, та його переміщення, а також релокація бізнесу до відносно безпечних західних регіонів України або за кордон, що й сприяло зменшенню кількості представників середнього класу в Україні. На початку війни українці, покладалися більше на власні вміння, організовували порятунок людей, релокацію підприємств, озброєне протистояння ворогу. Проте за три роки державне управління залишається неефективним: не здатним реформуватися, щоб відповідати зміненому середовищу і його викликам.

2016 року Центр Разумкова провів комплексне дослідження, урахувавши такі *критерії для визначення середнього класу*: стійке самовизначення; самооцінку рівня матеріального становища; рівень освіти; відчуття спільності інтересів; домінування в найближчому соціальному оточенні. Результати дослідження показали, що 14,2% людей можна чітко віднести до середнього класу, а 34,8% населення перебували десь на периферії. Загальний висновок який, можна зробити за результатами проведеного Центром Разумкова дослідження, це те, що на сьогодні загальноприйнятим у світі критеріям «типового» середнього класу відповідає в Україні вкрай невелика частка населення. Причому прошарок середнього класу в українському суспільстві характеризується значною нестабільністю, оскільки в умовах кризового стану економіки термін перебування в складі середнього класу (за дохідною критеріальною ознакою) безпосередньо залежить від економічного поживлення в країні.

Далі звернемося до довоєнного опитування громадян України щодо їхньої приналежності до середнього стану, оскільки в умовах повномасштабної російсько-української війни ситуація є вкрай нестабільною і провести належним чином опитування в умовах переміщення значної кількості населення як у межах України (ВПО), так і за кордон не уявляється можливим.

Дослідження Держстату від 6 серпня 2021 року свідчать про те, що за 30 років незалежності в Україні фактично так і не сформувався середній клас, оскільки лише 1% населення країни відносив себе до нього. 32% громадян сказали, що вони не є бідними але ще не є представниками середнього класу. І аж 67% українців вважають себе бідними. У відповідь на запитання про дохід, що дозволяє вважати себе представником середнього класу, 71,3% назвали суму понад 22 тис грн на місяць (понад 800 доларів за курсом на серпень 2021 року) [11]. 2024 року номінальна заробітна плата українців збільшилася на 22%, а реальна – на 14,4%. За прогнозами НБУ, 2025 року номінальна заробітна плата зросте на 16,7% (раніше очікувалося 16,0%), а реальна – на 3,8%, замість раніше прогнозованих 6,5%, а її середній рівень складе 24,8 тисячі гривень. В Україні можна вважати середнім класом людей, які отримують дохід від 20 000–30 000 грн на місяць. Можемо констатувати, що маємо стабільне зростання середньої зарплати з 11 591 грн 2020 року до 21 809 грн 2024.

2024 року народний депутат України від партії «Батьківщина» Андрій Ніколаєнко в ефірі Новини. LIVE розповів, що орієнтовно 40% українців вважають себе середнім класом, проте їхні доходи, як було вже показано нами вище, не відповідають цьому рівню. Насправді ж до цього прошарку належить менше ніж 7%, якщо брати до уваги реальні доходи громадян [18].

Принагідно звернемо увагу ще й на той факт, що зарплати українців змінилися через повномасштабну російсько-українську війну. Ситуація на ринку праці залишається вкрай непростою з огляду на дефіцит працівників, насамперед висококваліфікованих робітників. Саме тому найбільш затребуваними нині є робітничі професії, представники яких можуть похвалитися непоганими доходами.

Зазначимо, що обов'язковими ознаками середнього класу громадяни України вважають наявність: стабільного доходу, що забезпечує високий рівень життя; комфортного житла; роботи, яка відповідає кваліфікації та відповідним чином оплачується; предметів тривалого вжитку; високого рівня освіти; наявність страхових полісів. На наш погляд середній клас в Україні – це соціально економічна група населення, яка має достатній рівень доходів для задоволення базових

потреб, інвестицій у майбутнє (освіта, здоров'я, житло) та певну фінансову незалежність. Проте визначення цього класу є гнучким і залежить від багатьох чинників, зокрема економічної ситуації в країні.

Представники українського середнього класу мають досить чіткі уявлення про «класичний» середній клас і розглядають його як нормативний взірць, бажаний і досяжний статус, якого вони готові досягти власними зусиллями і працею, демонструють характеристики, якості і прагнення, що наближають їх до зазначеного «нормативного взірця» і дозволяють виокремити їх у певну соціально-класову групу [13].

Водночас, становлення середнього класу потребує й відповідної підтримки та захисту з боку держави. Так, серед першочергових засобів підтримки середнього класу Центр Разумкова називає: реальну боротьбу з корупцією, кумівством і фаворитизмом; установлення адекватної ціни праці; реальний діалог влади і суспільства з метою забезпечення зрозумілості та передбачуваності змін; а також – створення і просування нормативно-позитивного образу та суспільно прийнятного способу життя середнього класу засобами масових комунікацій та культурних індустрій [13].

У цьому контексті видається доречним окреслити й головні чинники, що перешкоджають формуванню і зміцненню українського середнього класу – кваліфікованого, чисельного, такого, що забезпечує свій статус власною працею. Навіть побіжний огляд множини цих чинників дає підстави стверджувати, що вони набули системного характеру, є взаємопов'язаними і такими, що відтворюють один одного. Саме тому можна вирізнити лише окремі з них. Це, насамперед, *занижена ціна праці*. В аспекті формування і зміцнення середнього класу, це має такі наслідки. По-перше, бідність тих, хто працює, по-друге, скорочення попиту на якісну освіту. Далі – *надвисокий рівень «мінізації»* суспільних відносин, зати́м – *криза правової системи* держави [13].

Висновки. Отже, те, що існування середнього класу потрібне для функціонування стабільного суспільства, а, отже, й сильної держави, є незаперечною істиною. Середній клас формується нині в країнах Європи, Північної Америки та Південно-Східної Азії у межах соціальної стратифікації, зумовленої соціальною нерівністю, розшаруванням суспільства. Критерієм стратифікації постають інституційність політики, а також рівень і можливості виокремлення певних політичних страт, кожна з яких посідає своє місце в системі політичних відносин держави і суспільства. Середній клас в Україні – це переважно міське населення з вищою освітою, стабільним доходом, власним житлом і прагненням до фінансової незалежності. Проте він залишається меншим, ніж у країнах ЄС, і має значні перешкоди для зростання. За різними оцінками, в Україні до середнього класу можна віднести від 10% до 30% населення, що є менше, ніж у розвинених країнах (де цей показник перевищує 50–60%). Основними викликами пов'язаними з його формуванням залишаються нестабільна економіка, відтік кадрів (висока інфляція, низькі зарплати) та відсутність довгострокових гарантій (захист прав власності, податкова система). Завдання ж Української держави полягає в тому, щоб забезпечити неухильне зростання середнього класу кількісно та його якісні зміни, сприяти, щоб представники середнього класу брали активну участь у творенні громадянського суспільства, не були відчужені від процесу формування влади, досягти того, щоб середній клас став форсером сталого соціального та духовного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Андронік О.Л. Середній клас у системі соціально-економічного розвитку. *Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія: Економічні науки*. 2015. Вип. 30. С. 403–409. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VPDTU_ek_2015_30_55 (дата звернення: 02.03.2025).
2. Воднік В.Д. Середній клас як суб'єкт соціально-політичних процесів в умовах побудови громадянського суспільства в Україні. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Соціологія*. 2016. № 3. С. 236–238. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnyuac_2016_3_33 (дата звернення: 02.03.2025).
3. Гальків Л.І., Гринкевич С.С., Крамченко Р.А. Середній клас і людський капітал: взаємозалежність розвитку. *Вісник Львівської комерційної академії. Серія: економічна*. 2016. Вип. 50. С. 29–34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlca_ekon_2016_50_8 (дата звернення: 02.03.2025).
4. Єлісєєва Л.В. Середній клас у системі відтворення соціального капіталу. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2019. Вип. 52. С. 276–294. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ingedu_2019_52_17 (дата звернення: 02.03.2025).
5. Клименко В.В., Лозова Г.М. Середній клас: досвід США та українські реалії. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Проблеми економіки та управління*. 2015. № 815. С. 63–68. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPP_2015_815_11 (дата звернення: 02.03.2025).
6. Ковтун Н.М., Венцель Н.В. Новий середній клас як фактор нівеляції соціальної невизначеності в умовах модернізаційних викликів Industry 4.0. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки*. 2020. Вип. 1. С. 86–99. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vzduffn_2020_1_10 (дата звернення: 02.03.2025).
7. Курбет О.П. Теоретичні підходи до визначення середнього класу та зарубіжний досвід його формування. *Український соціум*. 2024. № 1-2. С. 76–90. URL: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2024/11/76_90-No-1-2-88-89_2024_ukr.pdf (дата звернення: 02.03.2025).
8. Мельниченко О.А. Середній клас: ознаки та функції, напрями та засоби державного регулювання його розвитку. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління*. 2014. Вип. 1. С. 84–92. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNUCZUDU_2014_1_14 (дата звернення: 02.03.2025).
9. Міщенко М.Д. Середній клас як об'єктивована ідеологема. *Український соціум*. 2019. № 1. С. 23–39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Usoc_2019_1_4 (дата звернення: 02.03.2025).
10. Мороз Н. Середній клас як необхідна умова розвитку громадянського суспільства в Україні. *Сіверянський літопис*. 2013. № 2. С. 112–118. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sl_2013_2_13 (дата звернення: 02.03.2025).
11. Рівень життя в Україні: що таке середній клас і чому лише 1% українців відносить себе до нього? *ПравдаТУТ NEWS*: веб-сайт. URL: <https://pravdatutnews.com/lifestyle/2021/09/16/8283-riven-zhyttya-v-ukrayini-shcho-take-seredniy-klas-i-chomu-lyshe-1> (дата звернення: 02.03.2025).
12. Сало Я.В. Середній клас як інструмент соціально-економічного розвитку країни. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2016. Вип. 7(3). С. 63–66. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2016_7\(3\)_17](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2016_7(3)_17) (дата звернення: 02.03.2025).
13. Середній клас в Україні: уявлення і реалії. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2016_Seredn_klas.pdf (дата звернення: 02.03.2025).
14. Солодько Ю.В. Український середній клас у контексті замкненого кола соціальної нерівності і корупції. *Наукові записки НаУКМА. Соціологія*. 2020. Т. 3.

С. 15–26. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMA_s_2020_3_4 (дата звернення: 02.03.2025).

15. Сухачов С., Лужанська Т. Середній клас як гарант політичної стабільності сучасного українського суспільства. *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2018. Вип. 8. С. 164–170. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Spup_2018_8_23 (дата звернення: 02.03.2025).

16. Чалюк Ю.О. Середній клас у глобальному вимірі. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: Економічні науки. 2021. № 1(2). С. 57–69. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnjie_2021_1\(2\)_9](http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnjie_2021_1(2)_9) (дата звернення: 02.03.2025).

17. Черенько Л.М. Український середній клас у новому тисячолітті: тенденції та перспективи. *Демографія та соціальна економіка*. 2020. № 4. С. 71–92. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dse_2020_4_7 (дата звернення: 02.03.2025).

18. Чи є в Україні середній клас і хто може до нього належати. *Новини. LIVE* : веб-сайт. URL: <https://novyny.live/ekonomi/chi-ie-v-ukrayini-serednii-klas-i-khto-mozhe-do-nogo-nalezhati-231564.html> (дата звернення: 02.03.2025).

REFERENCES:

1. Andronik, O.L. (2015). Serednii klas u systemi sotsialno-ekonomichnoho rozvytku [Middle class in the system of socio-economic development]. *Visnyk Pryazovskoho derzhavnoho tekhnichnoho universytetu Serii: Ekonomichni nauky – Reporter of the priazovskiy state technical university. Section: Economic sciences*, 30, 403–409. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/VPDTU_ek_2015_30_55 [in Ukrainian].

2. Vodnik, V.D. (2016). Serednii klas yak subiekt sotsialno-politychnykh protsesiv v umovakh pobudovy hromadianskoho suspilstva v Ukraïni [Middle class as a subject of socio-political processes in the context of building civil society in Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu “Yurydychna akademiya Ukraïny imeni Yaroslava Mudroho”. Serii: Sotsiologiya – The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University Series: sociology*, 3, 236–238. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnyuac_2016_3_33 [in Ukrainian].

3. Halkiv, L.I., Hrynkevych, S.S., & Kramchenko, R.A. (2016). Serednii klas i liudskiy kapital: vzajemozalezhnist rozvytku [Middle class and human capital: interdependence of development]. *Visnyk Lvivskoyi komerciyanoi akademiyi. Seriya ekonomichna – Herald of Lviv University of Trade and Economics. Economic Sciences*, 50, 29–34. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlca_ekon_2016_50_8 [in Ukrainian].

4. Yelysieieva, L.V. (2019). Serednii klas u systemi vidtvorennia sotsialnoho kapitalu [Middle class in the system of social capital reproduction]. *Istoriia narodnoho hospodarstva ta ekonomichnoi dumky Ukrainy – History of the National Economy and Economic Thought of Ukraine*, 52, 276–294. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ingedu_2019_52_17 [in Ukrainian].

5. Klymenko, V.V., & Lozova, H.M. (2015). Serednii klas: dosvid SShA ta ukrayinski realiyyi [Middle class: Experience of the USA and Ukrainian realities]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Serii: Problemy ekonomiky ta upravlinnya – Bulletin of the National University «Lviv Polytechnic». Series: Problems of Economics and Management*, 815, 63–68. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPP_2015_815_11 [in Ukrainian].

6. Kovtun, N.M., & Ventsel, N.V. (2020). Novyi serednii klas yak faktor niveliatsiyi sotsial'noyi nevyznachenosti v umovakh modernizatsiynykh vyklykiv Industry 4.0 [The new middle class as a factor of leveling social uncertainty in the context of modernization challenges Industry 4.0]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Filosofski nauky – Bulletin of Zhytomyr Ivan Franko State University. Philosophy*, 1, 86–99. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vzduffn_2020_1_10 [in Ukrainian].

7. Kurbet, O.P. (2024). Teoretychni pidkhody do vyznachennia serednoho klasu ta zarubizhnyy dosvid yoho formuvannya [Theoretical approaches to defining the middle

class and foreign experience of its formation]. *Ukrayinskyy sotsium – Ukrainian Society*, 1-2, 76–90. Retrieved from https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2024/11/76_90-No-1-2-88-89_2024_ukr.pdf [in Ukrainian].

8. Melnychenko, O.A. (2014). Serednii klas: oznaky ta funktsiyi, napryamy ta zasoby derzhavnoho rehulyuvannya yoho rozvytku [Middle class: characteristics and functions, directions and means of state regulation of its development]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu tsyvilnoho zakhystu Ukraïny. Seriya: Derzhavne upravlinnya – Bulletin of the National University of Civil Defence of Ukraine. Series: Public Administration*, 1, 84–92. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNUCZUDU_2014_1_14 [in Ukrainian].

9. Mischenko, M.D. (2019). Serednii klas yak obiektyvovana ideolohiema [The middle class as an objectified ideology]. *Ukrayinskyy sotsium – Ukrainian Society*, 1, 23–39. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Usoc_2019_1_4 [in Ukrainian].

10. Moroz, N. (2013). Serednii klas yak neobkhidna umova rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraïni [The middle class as a necessary condition for the development of civil society in Ukraine]. *Siverianskyi litopys – Siverian Chronicle*, 2, 112–118. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/sl_2013_2_13 [in Ukrainian].

11. Riven zhyttia v Ukraïni: shcho take serednii klas i chomu lyshe 1% naselennia mozna do noho vidnesty [Living standards in Ukraine: What is the middle class and why only 1% of the population can be attributed to it]. *PravdaTUT NEWS* : website. Retrieved from <https://pravdatutnews.com/lifestyle/2021/09/16/8283-riven-zhyttya-v-ukrayini-shcho-take-seredniy-klas-i-chomu-lyshe-1> [in Ukrainian].

12. Salo, Ya.V. (2016). Serednii klas yak instrument sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku krayiny [The middle class as an instrument of socio-economic development of the country]. *Naukovyj visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: International Economic Relations and World Economy*, 7(3), 63–66. Retrieved from [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2016_7\(3\)_17](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2016_7(3)_17) [in Ukrainian].

13. Serednii klas v Ukraïni: uyavlennya i realiyi. (2016). Retrieved from https://razumkov.org.ua/uploads/article/2016_Seredn_klas.pdf

14. Solodko, Yu.V. (2020). Ukrayinskyy serednii klas u konteksti zamknenoho kola sotsialnoyi neryvnosti i korupciyi [Ukrainian middle class in the context of the closed circle of social inequality and corruption]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Sotsiolohiya – NaUKMA Research Papers. Sociology*, 3, 15–26. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAS_2020_3_4 [in Ukrainian].

15. Sukhachov, S., & Luzhanska, T. (2018). Serednii klas yak harant politychnoi stabilnosti suchasnoho ukrayinskoho suspilstva [Middle class as a guarantor of political stability in contemporary Ukrainian society]. *Studia politologica Ucraino-Polona*, 8, 164–170. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Spup_2018_8_23 [in Ukrainian].

16. Chalyuk, Yu.O. (2021). Serednii klas u hlobalnomu vymiri [Middle class in the global dimension]. *Mizhnarodniy naukovyy zhurnal «Internauka». Seriya: Ekonomichni nauky – International Scientific Journal «InterScience». Series: Economic Sciences*, 1(2), 57–69. Retrieved from [http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnjie_2021_1\(2\)_9](http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnjie_2021_1(2)_9) [in Ukrainian].

17. Cherenko, L.M. (2020). Ukrayinskiy serednii klas u novomu tysyacholitti: tendentsiyi ta perspektyvy [Ukrainian middle class in the new millennium: trends and prospects]. *Demohrafiya ta sotsialna ekonomika – Demography and Social Economy*, 4, 71–92. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/dse_2020_4_7 [in Ukrainian].

18. Chy ie v Ukraïni serednii klas i khto mozhe do noho nalezhaty [Is there a middle class in Ukraine and who belongs to it]. *Novyny.LIVE*: website. URL: <https://novyny.live/ekonomi/chi-ie-v-ukrayini-serednii-klas-i-khto-mozhe-do-nogo-nalezhati-231564.html> [in Ukrainian].